

### III. RECENZJE

Pietro Bonfante, *Storia del diritto romano*, Ristampa della IV edizione riveduta dall'Autore a cura di Giuliano Bonfante di Giuliano Crifò con prefazione di Emilio Betti, vol. I, s. XIV+512, vol. II, s. 342, Milano, Giuffrè, 1959.

Historię prawa rzymskiego zapoczątkowane zostało wydanie *opere complete* jednego z najwybitniejszych uczonych jakiego w zakresie romanistyki wydała nauka włoska w pierwszej połowie naszego stulecia. Tomy III—VIII obejmują *Corso di diritto romano* a dalsze *Scritti vari*. Zobowiązania, dotąd leżące w manuskrypcie, zamieszczone będą w tomie siódmym *opere*.

Dzieła Bonfante, a *Storia* i *Corso* przede wszystkim, uważane są dzisiaj przez romanistów za twór o charakterze klasycznym. Tę wysoką ocenę zapewnił sobie Bonfante chyba tym, że stworzył koncepcję historii prawa, na którą można się nie godzić, ale nad którą nie można przejść do porządku. Nie wielu przed nim, a chyba nikt po nim, nie ujrzał tak szerokiego wachlarza czynników natury politycznej, socjologicznej i gospodarczej, które determinowały rozwój myśli prawniczej w Rzymie i nie przedstawił ich w tak pełnej i sugestywnej formie. Jego teoria o naturze prymitywnej *familia romana*, którą pojmował jako najmniejszy a zarazem najpierwotniejszy organizm polityczny, okazała się jedną z najplodniejszych jego koncepcji. Stworzył ją z końcem ubiegłego stulecia i przez lat z górą czterdzieści konsekwentnie rozwijał, modyfikował i bronił<sup>1</sup>. Do dziś dnia toczy się zacięta dyskusja wokół postawionego przezeń problemu<sup>2</sup>. Adherenci i przeciwnicy<sup>3</sup> wciągają w sukurs coraz to nowe argumenty, dostarczane ostatnio głównie przez archeologię, w mniejszym stopniu przez językoznawstwo. Jeżeli w ostatecznym obrachunku jego teoria zostanie przez naukę odrzucona lub przyjęta w ograniczonym zakresie, w niczym to nie umniejszy jego wielkości.

Przedruk *Storia* nie odbiega od jej czwartego wydania zrewidowanego przez autora. Wydawcy, G. Bonfante i G. Crifò, ograniczyli się jedynie do ujednolicenia przypisów i usunięcia rażących błędów drukarskich. Na ostatnich stronach tomu II (297—314). Crifò zamieścił, w odniesieniu do poszczególnych rozdziałów, bibliografię wskazującą najważniejszą literaturę przedmiotu czasów ostatnich.

---

<sup>1</sup> Por. *Res Mancipi e nec Mancipi* (Roma 1888) (*Scritti*, 2,1 nn.); *La gens a la familia* w BIDR 1 (1888), 236 nn. (*Scritti giur. vari*, 1,1 nn.); *Teorie vecchie e nuove sulle formazioni sociali e primitive* w RISG 55 (1915), 1 nn. *Scritti giuridici*, 1,18 nn.); *Storia del dir. rom.* 4, 1,60 nn.

<sup>2</sup> Wyczerpująco zajął się tym problemem Pietro de Francisci, *Primordia civitatis*, Roma 1959, ss. VIII+785.

<sup>3</sup> Gruntownej analizie tej dyskusji dokonał Pietro de Francisci na X Kongresie Historycznym w Rzymie (1955). Por. P. de Francisci *La comunità sociale e politica romana primitiva* w SDHI 22 (1956), s. 1—53.

Wydanie *Storia* jest bardzo na czasie. Zapewne stanie się ona pożytecznym instrumentem w rękach starszej generacji uczonych, którzy studiowali ją jeszcze w pierwszych wydaniach a, miejmy nadzieję, trafi do rąk najmłodszego pokolenia romanistów, wzbogacając ich wiedzę nie tylko o pewien zasób faktów<sup>4</sup>, ale także pozwoli im zapoznać się z metodą pracy uczonego, czasami może błędną, ale zawsze oryginalną.

HENRYK KUPISZEWSKI (Warszawa)

Francesco De Martino, *Storia della costituzione romana*, t. III, wyd. Jovene, Neapol 1958, s. 353.

Ukazał się kolejny tom *Storia della costituzione romana*, obszernej syntezy historii ustroju starożytnego Rzymu, podjętej przez wybitnego romanistę włoskiego, marksistę Fr. De Martino<sup>1</sup>. Chronologicznie tom III obejmuje koniec republiki. W pierwszych rozdziałach omawia autor kwestię agrarną w okresie pograkkańskim (s. 10—29), znaczenie ustrojowe reform wojskowych Mariusza, wojnę ze sprzymierzeńcami i przyznanie Latynom obywatelstwa rzymskiego (s. 30—53). Dalej następuje obszerny rozdział poświęcony reformom Sulli (s. 54—101). Na tle ogólnego zarysu problematyki społecznej i politycznej ostatniego okresu republiki (s. 102—125), pokazuje autor ewolucję państwa rzymskiego od Sulli do Cezara (s. 126—168). Pozostała część tomu została poświęcona problematyce ustrojowej epoki Cezara<sup>2</sup>.

<sup>4</sup> Na specjalną uwagę zasługują, zamieszczone w drugim tomie appendici (s. 73 nn.) na tematy bardzo specjalne, ale stanowiące równocześnie wprowadzenie do techniki pracy nad źródłami do prawa rzymskiego. Pierwszy z nich dotyczy przebrzmiałej dziś dyskusji na temat autentyczności legislacyjnej XII tablic. Obszernie referuje autor tezy Paisa i Lamberta i w końcu daje własną ocenę przytoczonych przez nich argumentów. Wywody autora czyta się dziś z tym większym zainteresowaniem, że obecnie pisane „historie prawa rzymskiego”, poza *Quellen des römischen Rechts* Wengera, zawierają z reguły w tym zakresie jedynie lakoniczne wzmianki. Appendici 2 i 3 dotyczące metody stosowanej przez kompilatorów przy opracowywaniu Digestów i Instytucji. Następne 4 appendice poświęcony jest interpolacjom w Kompilacji justyniańskiej. Chociaż dziś osławiony *Interpolationenjagd* należy do historii i chociaż współczesne kierunki zachowują daleko idący konserwatyzm (por. Kaser, *Zum heutigen Stand der Interpolationenforschung* w *Sav. Zeitschr.*, t. 69, s. 60 nn.) i za nieautentycznością tekstu opowiadają się tylko tam, gdzie to jest oczywiste i niewątpliwe, jest wielce pożyteczne a nawet konieczne zapoznanie się z teoretycznymi zasadami, którymi kierowano się przy wykrywaniu interpolacji. Piąty appendice traktuje o błędach i glossemach w *Corpus Iuris* i źródłach przedjustyniańskich. Ustęp *Interpolationi pregiustiniane* (s. 180 nn.) winien być przez wydawców opracowany na nowo. Prace bowiem Levyego (*Pauli Sententiae*, Ithaca, New York 1945; *West Roman Vulgar Law. The Law of Property*, Philadelphia 1951; *Weströmisches Vulgarrecht. Das Obligationenrecht*, Weimar 1956; *Westöstliches Vulgarrecht und Justinian* w *Sav. Zeitschr.*, t. 76, s. 1 nn.) Volterra, Wieackera, Wolffa (wszystkie cytowane u Kaser w *Sav. Zeitschr.*, t. 69, s. 60, uw. 1, 3—5) i wreszcie ostatnio Kaser (*Das römische Privatrecht II. Nachklassischen Entwicklungen*, München 1959) posunęły naukę znacznie naprzód. W szóstym appendiksie jest mowa o manuskryptach i edycjach *Corpus Iuris*. Wywody tym cenniejsze, że książka Schulza, *Einführung in den Digestenstudien* jest obecnie wyczerpana i trudno dostępna. Dalsze ekskursy (7—14, s. 195—291) poświęcone są kwestiom bardziej specjalistycznym, jak np. papirusom, edycjom papirusów, kontrowersji pomiędzy Sabinianami a Prokulejanami itp.

<sup>1</sup> Krótka recenzja dwu poprzednich tomów została zamieszczona w CPH, VIII, 1 (1956).

<sup>2</sup> Mamy tu następujące rozdziały: VII — *Il conflitto fra Cesare ed il Senato* (s. 169—187), VIII — *La costituzione nell'età di Cesare* (s. 188—244), IX — *Ordina-*